

Výhoda zaostalosti? Poznámky k výzkumu stranických systémů v „post-rokkanovské“ politice*

VÍT HLOUŠEK**

Abstract: The Advantages of Backwardness? Remarks on Party Systems Research in “Post-Rokkanian” Politics

The article deals with the concept of the advantage of “backwardness” and its use in comparative research on European parties and party systems. Politics in the “post-Rokkanian” world, characterized by de-aligning patterns of interest representation and intermediation, raises new questions and challenges in the field of research on political parties, pressure groups, and social movements. The text poses questions that should be asked in regard to this “post-Rokkanian” transformation of political processes connected to the opening of new research perspectives on multilevel party competition in European countries. The article elaborates the concept of the advantage of backwardness at three main levels: the organizational patterns of internal life within political parties, party systems, and interest intermediation systems generally. The article also tries to put the whole concept of the advantage of backwardness into the proper geopolitical and historical area in the framework of European countries.

Keywords: Advantage of Backwardness; Comparative Politics; Political Parties; Organized Interests; “Post-Rokkanian” Politics

*„The historian...revels in the uniqueness of the historical event,
yet he constantly intimates that history holds the most precious lesson“*

ALBERT O. HIRSCHMAN¹

1. Úvod

Politika v „post-rokkanovském“ světě², v němž dochází k rozvolnění vazeb mezi institucemi zprostředkujícími zájmy a jejich „klienty“, přináší řadu nových otázek, zejména v oblasti

* Tento článek byl zpracován v rámci Výzkumného záměru Politické strany a reprezentace zájmů v soudobých evropských demokraciích (kód 0021622407).

** Autor je zástupcem ředitele Mezinárodního politologického ústavu Masarykovy univerzity, akademický výzkumný pracovník Institutu pro srovnávací politologický výzkum a odborný asistent Katedry mezinárodních vztahů a evropských studií Fakulty sociálních studií Masarykovy univerzity. Poštovní adresa: MPÚ MU, Joštova 10, 602 00 Brno; e-mail: hlousek@fss.muni.cz.

výzkumu politických stran, zájmových skupin a sociálních hnutí jakožto tří typů procesu zprostředkování zájmů. V případě západoevropských politických stran toto konstatování souvisí nejen s organizační transformací vnitrostranického života a novými prvky fungování politických stran tam, kde *catch-all* formace nahradily nové kartelové strany (srov. Katz, Mair 1995)³, ale rovněž s proměnou sociálního prostředí, v němž strany operují. Rigidní sociálně zakotvené konfliktní linie, které napomáhaly stranám mobilizovat a socializovat „jejich“ pevné voličské segmenty, jsou věcí minulosti. To neznamená, že by žádná struktura politického prostoru neexistovala, ani to neznamená, že by se západoevropská politika propadla do chaosu, anomie a pragmatické nevypočitatelnosti. Jen se zvýšila sociální mobilita uvnitř i mezi společnostmi, individualizovaly se zdroje politické socializace. Rovněž zdroje politické mobilizace jsou charakteristické svou multidimenzionalitou. V tomto prostředí se utváří vztah mezi stranou a voličem komplikovaněji, individualističtěji a je samozřejmě také více podmíněný a proměnlivý. Kategorie voličů jedné strany „od kolébky po hrob“ sice zcela nezmizela, avšak výrazně se ztenčuje a nenapomáhá již vysvětlit základní pohyby uvnitř stranických systémů současných evropských demokracií.

Zajímavé zkušenosti může pro výzkum západoevropských stranických systémů a politických stran obecně přinést to, co bylo aplikováno v rámci tranzitologických výzkumů rodičích se post-komunistických demokracií. Ne snad, že by bylo možno mnohdy zavádějící paradigmatu tranzitologie aplikovat tak, jak byla vytvořena, v novém prostředí. Spíše se mohou hodit výzkumné zkušenosti s fenomény jako volatilita, personalizace politického soupeření, politické konfliktní linie s nejasným sociálním zakotvením, velmi nízký zájem o politickou participaci formou členství v politických stranách atd.⁴

Někteří vědci tváří v tvář realitě západoevropské politiky na prahu 21. století začali dokonce hovořit o výhodě zaostalosti (*advantage of backwardness*) nových multipartismů, které nejsou zatíženy vysokými transakčními náklady⁵ přechodu do „post-rokkanovského“ světa (Kitschelt 2003; Kitschelt 2001). Nemusejí nákladně upravovat struktury intermediárního systému, které odpovídaly klasické fázi masové politiky, avšak v dnešním světě ztrácejí svou funkčnost. Naznačit odpověď na otázku, co vlastně plyne či může plynout pro výzkum politických stran z hypotézy o výhodě zaostalosti, to je cílem následujícího příspěvku.

2. Výhody zaostalosti – cesta konceptu napříč společenskými vědami

Zkoumání problémů zaostalosti v rámci regionálních a supraregionálních srovnání není v žádném případě pouze předmětem politických věd. Tradice zkoumání absolutní i relativní zaostalosti lze vysledovat zejména v různých subdisciplínách na pomezí ekonomie a teorie mezinárodních vztahů. Velmi silnou tradici má výzkum zaostalosti rovněž v oblasti historických věd, ať již v globálním, kontinentálním, regionálním, národním či lokálním měřítku. Zejména různé koncepty opírající se o teorii tzv. světového systému, avšak nejen ony (srov. Coates 2005; Wallerstein 2004; Gershenkron 1966), se závislostí a zaostalostí zabývají v aktuální i historické perspektivě.

Kromě klasické perspektivy hledající příčiny, kořeny a negativní důsledky zaostalosti, se objevil i přístup, který se pokoušel ukázat cesty, jak zaostalosti využít ku prospěchu daného

politického, ekonomického či společenského systému. V ekonomii se jedná o klasický paradox, kdy země s nižší základnou dokáže docílit vyššího tempa hospodářského růstu. Často se také objevuje poukaz na *advantage of backwardness* země s nižší technologickou úrovní, která může poměrně výhodně využívat efekty technologického přelévání (*spillover*) znalostí a dovedností ku svému prospěchu (viz např. Falvey, Foster, Greenaway 2005).

Historie je pro výzkumy zaostalostí, jejich příčin, projevů a konsekvencí doslova zemí zaslíbenou. Poskytuje cenné inspirace, avšak také závažná varování pro takto zaměřené výzkumy a koncepty. Poukazuje zejména na skutečnost, že idea zaostalosti je spojena tak či onak s ideou pokroku, což není v žádném případě bezrozporný a snadno operacionalizovatelný výchozí bod vědeckého zkoumání. Ostatně, na pasti teleologického uvažování v souvislosti s historickými makroprocesy upozorňuje celá řada historiků (namátkou např. Topolski 1996) a díky K. R. Popperovi (Popper 2000) není obtížné dohlédnout negativní konsekvence historické perspektivy.

To však neznamená, že by otázka relativní zaostalosti byla nelegitimním badatelským problémem. Zejména historik věnující se střední, jihovýchodní či východní Evropě se musí utkat s problémy ekonomické (viz např. Berend, Ránki 1974 za všechny), sociální či politické zaostalosti⁶ a to nejen vůči jiným regionům, ale i v rámci vztahů centra-periferie uvnitř např. středoevropského regionu. Ostatně, relativní zaostalost je jedním z kritérií, pomocí kterého bývá nezápadní část Evropy vymezována nejčastěji (viz např. Berend 1986; Hloušek 2002; Wandycz 1998: 11–20).

3. Kitscheltova aplikace konceptu *advantage of backwardness* na post-komunistické stranické systémy

Z Kitscheltovy perspektivy různých modelů zprostředkování zájmů (strany, zájmové skupiny, volná sociální hnutí; srov. Kitschelt 2003: 83–89) lišících se jak svými strukturálními, tak funkcionálními parametry, se budeme zabývat pouze politickými stranami a to navíc jen v kontextu „nových“ demokracií post-komunistické střední, jihovýchodní a východní Evropy.

Kitschelt vychází ve svých úvahách z konstatování vysoké rozmanitosti stranických systémů v postkomunistických zemích, které ovšem chápe skutečně komplexně včetně států střední Asie, přičemž se domnívá, že tato diverzita je produktem jak historické tradice, tak současného institucionálního nastavení politického systému v těchto zemích.

Historické dědictví subsumuje Kitschelt do známé triády patrimoniální, byrokraticko-autoritářský a národně-akomodační komunistický režim. Výhodou Kitscheltovy typologie je přitom nejen její vztah ke komunistické realitě, ale také zohlednění historických zdrojů různých variant komunistických režimů (srov. Kitschelt 1995: 452–458; Kitschelt 2001: 306–309; Kitschelt et al. 1999: 21–28).

Jeho argumentace ovšem pokračuje dále s tím, že podoba komunistického režimu má vliv na institucionální design post-komunistických pluralitních demokratických systémů: byrokraticko-autoritářská tradice má tendenci k parlamentarismu s proporčním volebním systémem s uzavřenými kandidátkami. Podoba kompromisních jednání na sklonku národně-akomodačních režimů pak naopak vedla k určitému kompromisu, který kombinoval prvky

presidentských a parlamentních demokracií a vedl k svérázným variacím na téma volebního systému.⁷

Patrimoniální komunismus zanechal zase jako své „dědictví“ silnou exekutivu a slabé nástroje, které by napomohly strukturovat a postupně konsolidovat stranický systém. Narozdíl od někdejších byrokraticko-autoritářských a (v menší míře) národně-akomodačních režimů tvoří součást patrimoniálně-komunistického dědictví spíše klientelistický vztah voličů ke stranám, který je daleko silnější, než případné programové apely. Dále pak silné sociopolitické a sociokulturní konfliktní linie, které polarizují společnost. To vše nepředstavuje dobrý výchozí bod pro konsolidované strany a stranický systém jako takový (Kitschelt 2001: 309–315). To jsou „konjunkturální“ faktory ovlivňující formování stran, stranických a stranicko-politických systémů v post-komunistických zemích.

Kitschelt ovšem operuje i s pojmem závislosti na dráze historického vývoje (*path dependency*; srov. Thelen 2003: 217–222), která odkazuje k akcentování vlivu tradic politického vývoje na formování stran a stranických systémů, avšak nesmí být zaměňována s historickým determinismem (pro jádro střední Evropy srov. Kostecký 2002: 76–89). Základní myšlenkou je, že politický vývoj sleduje určitou trajektorii, která ovšem může být narušena krizemi zásadního významu, stejně jako ekonomickými a jinými vnějšími tlaky. Tyto tlaky přitom nemusejí mít jen podobu negativních vlivů, ale třeba také pozitivních případů hodných napodobování. Kitschelt se nicméně domnívá, že prakticky ve všech státech post-komunistického osudu lze vysledovat v různé míře negativní vliv *path dependency*. Z této teorie vyvozuje Kitschelt ovšem i cennou poznámku ohledně toho, že demokratická transformace není prostou nápodobou západních vzorů. I to je možné interpretovat jako určitou výhodu zaostalosti, která může vést ke zmenšení „transakčních nákladů“ demokratické tranzice a může jednak otevřít cesty k variabilnějšímu institucionálnímu vývoji, jednak k postupnému tempu budování demokratických institucí.

Podle Kitschelty je nicméně největší *advantage of backwardness* post-komunistických demokratických a semidemokratických režimů v oblasti fungování politických stran skutečnost, že tyto strany nejsou nuceny složitě a nákladně budovat aparát masové strany (viz tezi Attily Ágha o utváření kartelových stran ve střední Evropě – Ágh 1998: 103–109). Stranické elity jsou tak lépe připraveny operovat v prostředí každodenní soutěže o poměrně individualizovaný a volatilní elektorát. Motivem volby strany (a prostředkem mobilizace voličů) tak nebude klientelistická vazba, ale spíše ideově-programové body (Kitschelt 2001: 319–320). Možná to přinese některým stranám dokonce výhodu v adaptaci na celkově se měnící podmínky fungování stran v moderních demokraciích (srov. Bartolini, Mair 2001; Schmitter 2001).

Obdobný princip lze podle Kitschelty aplikovat v podstatě na celou sféru organizovaných zájmů. Zatímco v západní Evropě bylo investováno mnoho úsilí do budování propojených (*fused*), vysoce hierarchizovaných sítí politického zprostředkování zájmů napojených nadto na strany usilující o volební mobilizaci a parlamentní reprezentaci (srov. Rokkan 1999: 261–273), v zemích, které prošly až třetí vlnou demokratizace (Huntington 1993) nebyly tyto struktury vybudovány (či byly vytvořeny jen částečně) a jejich modifikace na podmínky „post-rokkanovského“ světa diferencovaných (*differentiated*) systémů mobilizace a zprostředkování zájmů bude snazší. Nedostatek konsolidovanosti by se tak mohl ukázat jako výhoda (Kitschelt 2003: 101–102).

4. Implikace pro výzkum politických stran a organizovaných zájmů

V následujícím textu půjde o diskusi nad některými implikacemi, které má snaha o uplatnění konceptu výhody zaostalosti při výzkumu stranických systémů (nejen) nových členských států Evropské unie. Argumentace vyjde z předpokladu, že pro adekvátní posouzení explanačních možností konceptu je nutné zvážit různé okruhy problémů, které se k pokusům o jeho aplikaci vztahují. Bez nároku na úplnost lze považovat za takové oblasti areálovou podmíněnost konceptu, tedy skutečnost, že předpoklad výhody zaostalosti není nutné automaticky uvažovat jen v post-komunistickém areálu. Dále bude nutné diskutovat implikace tohoto konceptu v „mikrorovině“ – politických stranách samotných, „mezorovině“ – stranickém systému na úrovni (národního) státu, a konečně „makrorovině“ – perspektivě víceúrovňového prostoru stranické soutěže v Evropě Evropské unie.

4.1 Areálová podmíněnost konceptu *advantage of backwardness* tváří v tvář rozrůzněné tradici politického vývoje

Koncept výhody zaostalosti není třeba přeceňovat a v každém případě je potřeba zařadit ji do určitého geografického a historicko-politického protestu. Snaha o rozlišení evropských periferií, semi-periferií a jádra (srov. Rokkan 1987; Hloušek, Kopeček 2004: 12–17), které můžeme v ekonomické oblasti ztotožnit s Rokkanovým městským pásem (*city belt*), vyžaduje v oblasti politiky pečlivé posouzení. Přijmeme-li perspektivu liberální demokracie spojené s určitou úrovní fungování státu blahobytu, která podle Rokkana představuje vrcholnou etapu dlouhodobého procesu budování státu v západní Evropě (Rokkan 1999: 136–137), plynou z toho určité konsekvence pro určování vztahu politické centrality a periferiality v Evropě.

Je potřeba sledovat nejen rozšiřování demokratických mechanismů politického procesu, ale také (což je úkol metodologicky nepoměrně obtížnější) sledovat, jak se rozvíjela liberální politická a zejména společenská kultura. Že tyto fenomény nemusejí jít ruku v ruce, o tom svědčí nejen existence řady států, jejichž politika se řadí k neliberálním demokraciím (Zakaria 1997; Zakaria 2004), ale také třeba svérázné středoevropské mutace liberalismu, které byly v průběhu historického vývoje ovlivněny různými nacionalismy a k demokracii je mnohdy pojila vazba spíše konjunkturální (uherským aristokratickým hungarofonním liberalismem počínaje a mladočeskými aktivitami konče).

Platí přitom, že „politické periferie“ liberálně demokratické Evropy nalezneme v dlouhodobější historické perspektivě jak v oblastech periferií na Rokkanově konceptuální mapě Evropy, tak v semiperiferiích oblastech blízkých rozvinutému městskému pásu. Pro diferencovaný popis totiž nevystačíme s třetí vlnou demokratizace, ale musíme vzít v úvahu i meziválečný regres a druhou vlnu po roce 1945, jež se týká zejména Německa a Itálie, ale svým způsobem třeba také komplikovaného procesu obnovy politického režimu Francie v letech 1944–1959.

A, samozřejmě, i v rámci třetí vlny musíme diferencovat mezi semiperiferiemi jižní Evropy (Řecko, Španělsko a Portugalsko) a semiperiferiemi a periferiemi Evropy post-komunistické. Analýza potenciálních výhod zaostalosti by se tedy v žádném případě neměla zastavit před bariérou post-komunistického tranzitivního areálu a před milníkem, kterým beze sporu je v mnoha ohledech *Annus mirabilis* 1989.

4.2 Strana kartelu „mezi Východem a Západem“

Hypotéza o výhodách zaostalosti je svůdná, avšak poměrně vágní. Samozřejmě může napomoci rozvinout nové směry bádání v oblasti, již označil Kitschelt, v oblasti vývojové typologie politických stran. Strana kartelu je pojem, který přes různé heuristické výhrady v rámci komparativní politologie zdomácněl a nebylo by tedy od věci jeho obsah precizovat. Právě strany operující v některých post-komunistických multipartismech mohou poskytnout další inspiraci.

Srovnávací výzkum stranické organizace, vnitrostranických mechanismů přijímání politických a programových priorit, vazeb stran a okolního prostředí, roli a podobu stranických elit, vztahy stran a státu, medializace politiky a její dopad na fungování stranické struktury, to jsou jen hlavní témata takto pojatého výzkumu. Překročení dosavadních poměrně striktně držných hranic mezi „starými“ a „novými“ demokraciemi by mělo pak být jednou z podmínek, bez nichž nelze takový výzkum seriózně uskutečňovat. Perspektiva plnohodnotného zahrnutí Huntingtonovy „třetí vlny“ sice vyvolává přirozené obavy a řadu konceptuálních i metodologických otázek, může však v konečném důsledku rozšířit perspektivy komparativního politického výzkumu a zpřesnit jeho výsledky.

4.3 Existuje výhoda zaostalosti v rovině stranického systému a systému zprostředkování zájmů?

Zatímco logika nižších „transakčních nákladů“ nezralých středoevropských stran kartelu z hlediska budování vlastní struktury, mobilizačních zdrojů a kontaktů ke státu, je zřejmě intuitivně správná, vazba mezi relativní zaostalostí stran (a zájmových skupin obecně) již takto přímočará být nemusí. Zejména v první fázi vlastní tranzice ztěžovaly fenomény jako extrémní volatilita, negativní identifikace voličů, komplikované až zmatené vnímání pojmů „pravice“ a „levice“ (srov. Hloušek, Kopeček 2004: 47) jakékoliv zobecňující soudy ohledně systémové logiky rodících se pluralitních multipartismů.

Výhodu zaostalosti by snad bylo možné spatřovat s určitou měrou ironie v tom, že nezralé politické strany operovaly ve stejně nezralém prostředí. Jejich „přehmaty“ bylo možné v rámci absence jasných vazeb a neformálních pravidel lépe zvládat. Relativně zaostalá politická reprezentace (zaostalá ve smyslu slabé zkušenosti s demokratickými politickými mechanismy) mohla procházet teoreticky rychleji fází politického učení, kdy kombinací metody pokus-omyl a sledování západních vzorů postupně docházelo k internalizaci demokratických a liberálních vzorců politické kultury.

Vrátíme-li se však k jádru Kitscheltova argumentu, otevírá se i v rovině stranického systému podobná perspektiva, jako v rovině vnitřních mechanismů činnosti politických stran. Ani budování systémotvorných vazeb není „zatíženo“ potřebou transformovat na nové podmínky tradiční a mnohdy poměrně rigidní strukturu politického procesu a vazeb mezi klíčovými aktéry. Kolaps komunistických režimů sice dezorientoval politické elity a jejich potenciální voliče, umožnil jim však pomocí kreativnějších a flexibilnějších mechanismů přebudovat plán a pravidla hřiště v situaci, kdy nemuseli brát příliš mnoho ohledů na etablované zájmy a vazby.⁸

Tyto aspekty by se rovněž mohly stát předmětem komparativně pojatého výzkumu, opět nejen v rámci post-komunistické skupiny zemí. Vyžadoval by však zejména velmi pečlivou analýzu historické dimenze vývoje (nejen) stranické politiky ve zkoumaných zemích, která

by umožnila odlišit prvky *path dependency* od konjunkturálních vlivů ovlivňujících současné stranické systémy, jejich podobu a směřování.

Neméně zajímavou perspektivu otevírá takové studium stranických systémů, které akceptuje rozšiřující se pluralitu aktérů zprostředkování zájmů a potenciálně také jejich větší komplementaritu. Tato výzva ovšem není voláním po návratu k iluzím o síle nových sociálních hnutí 70. let, ani opakováním staré a nepravdivé teze o „logickém“ úpadku politického stranictví jako takového. Politické strany ostatně prokázaly právě schopností adaptace na měnící se společenské a politické podmínky daleko větší flexibilitu a „výdrž“, než řada jiných aktérů politického procesu.

Přijmeme-li nicméně perspektivu nabízenou analýzou *policy*, která operuje častěji s metaforou volnější politické sítě, než rigidního stranického či stranicko-politického systému (srov. např. Fiala, Schubert 2000: 86–98; Schneider 2003), může to otevřít nová pole pro vzájemně provázaný výzkum všech tří privilegovaných forem organizovaných zájmů. Studium „zastalých“ systémů může napomoci osvětlit na relativně krátkém časovém prostoru, jak se mohou utvářet vztahy mezi různými aktéry intermediárního procesu v situaci, kdy neexistují příliš silné vstupní „svazující“ podmínky pro jejich (vzájemné) působení a kdy je politický prostor relativně otevřen změnám a inovacím. Výhodou zaostalosti by mohla být skutečnost, že procesy, k nimž dochází od roku 1989 ve střední a jihovýchodní Evropě, mohou předjímat v některých ohledech vývoj na západě našeho kontinentu. Opět je však na místě velká teoretická opatrnost a určitá uměřenost a pokora tváří v tvář divergentní realitě jednotlivých zemí, navazujících na pluralitní a neokorporativní modely organizovaných zájmů.

4.4 Výhoda zaostalosti a víceúrovňová perspektiva stranické soutěže

Výzkum Daniele Caramaniho ukázal, že v průběhu druhé poloviny 19. století a 20. století došlo k deteritorializaci konfliktních linií v zemích západní Evropy. Trend homogenizace volebního chování uvnitř západoevropských zemí byl patrný zejména v období do první světové války, což souviselo s dokončením procesů budování státu a národa, industrializací a urbanizací a rozvojem technologií politické komunikace. Klíčovou politickou událostí bylo dotvoření kanálů moderní masové politiky, což koresponduje v západní Evropě zhruba s koncem druhého desetiletí minulého století. V meziválečném období pak došlo k integraci nového elektorátu, který do té doby nemusel mít volební právo. Vývoj po druhé světové válce charakterizuje značná stabilita. Supremaci funkcionální konfliktní linie levice-pravice v podstatě narušovaly pouze teritoriální konfliktní linie víceméně kulturní povahy, výsledky procesů budování státu a národa (různé podoby konfliktní linie centrum-periferie). Strany zpravidla vybudovaly síť, která homogenně pokryla celé území (národního) státu. Nešlo ale o pouhé přizpůsobení se společensko-politickým trendům. V úvahu je potřeba vzít i *top-down* pohled, podle něž se strany samy aktivně podílely na formování celonárodních vzorců volebního chování. (Caramani 2005)

Tato perspektiva se však zřejmě stává věcí minulosti. Jak upozorňuje například Hanspeter Kriesi, globalizace mezinárodního prostředí má vliv i na národní politické systémy. Procesy ekonomické, kulturní, vojenské a administrativní denacionalizace povedou k pozvolné restrukturalizaci, nikoliv ke „zmizení“ národní politické roviny, která stále zůstane klíčovým referenčním bodem. Kriesi nicméně nevylučuje možnost, že by konfrontace mezi „vítězi

a poraženými“ denacionalizačních procesů mohla vytvořit uvnitř národních politických obcí nový kritický zlom, či kritickou fází (*critical juncture*), která může vést ke vzniku konfliktní linie mezi stoupenci (nejen) evropské integrace a stoupenci nezávislosti.⁹ (Kriesi 2003)

V souladu s celkovou transformací povahy konfliktních linií směrem od Rokkanovy sociologicky založené k volnější politicky založené podobě (srov. Hloušek, Kopeček 2004: 44–47) se otevírá perspektiva pro větší stratifikaci konfliktních linií ovlivňujících osy soupeření stranické politiky v evropských zemích. V této souvislosti není bez zajímavosti perspektiva mnohoúrovňové stranické soutěže, kdy kromě národní a (potenciálně) regionální roviny, na níž politická strana již působí, se otevře i rovina Evropské unie a s ní spojený proces evropeizace (srov. Fiala et al. 2006).

Jednou z otázek, které se v této souvislosti vynořují, je otázka existence politických stran na evropské rovině, otázka jejich interakcí a míry systémotvornosti těchto interakcí a konečně i povaha těchto „eurostran“ samotných, jejich organizační forma, která může sahat od volné federace národních subjektů až k různým hybridním konceptům počítajícím s přesahujícím členstvím politické elity ve více rovinách politického stranictví a flexibilní vazbou mezi elitou a (nutně poněkud pluralitní až heterogenní) stranickou bází v jednotlivých zemích.

Druhé potenciální téma je povaha samotné stranické soutěže, které můžeme opět analyticky rozdělit do několika podotázek. Jednou z nich je otázka, zda můžeme hovořit o konfliktní linii vztahující se k evropské integraci či Evropské unii. Tato konfliktní linie je indikována některými badateli jako potenciálně velmi významná politická konfliktní linie moderní evropské stranické politiky. Vedle poměrně skeptických hlasů poukazujících na malou faktickou míru evropeizace politických stran (Mair 2000) se ozývají i názory, které její existenci nevyklučují (Bartolini 2000). Tyto výzkumy bývají velmi často spojeny s výzkumy fenoménu euroskepticismu (srov. Kopeček 2004; Kaniok 2005).

Stefano Bartolini (Bartolini 2000: 24–27) se domnívá, že existují tři možné scénáře vývoje týkající se významu „evropské“ konfliktní linie na národní úrovni. Mechanismus internalizace by vedl k rozkolísání vnitrostranických mechanismů a k posílení efektu evropských voleb jako voleb druhého řádu. Mechanismus evropeizace by striktně oddělil rovinu evropských voleb, kde by byla evropská témata důležitá, a rovinu voleb národních, kde by naopak byl potenciál „evropské“ konfliktní linie velmi nízký. Konečně scénář externalizace by vedl k vytvoření plnohodnotné „evropské“ konfliktní linie i na výsostně národní úrovni.

Je zajímavou otázkou, zda nemůže být „evropská“ konfliktní linie vnímána jako specifická varianta na téma konfliktu centrum-periferie. Pro by hovořila představa „Bruselu“ jakožto evropského centra, které ztělesňuje symbolického protivníka zejména euroskepticky orientovaným stranám. Proti svědčí skutečnost, že taková konfliktní linie nevykazuje pouze teritoriální aspekty, ale „Brusel“ může být vnímán spíše jako místo politické imaginace, než jako reálné centrum, které je svou strukturou v rámci EU rozhodně polycefalické. V takovém případě by bylo ovšem možno uvažovat i o tom, že by konfliktní linie (evropské) centrum – (evropská) periferie měla nejen teritoriální, ale i funkcionální dimenzi a dokonce že tato funkcionální dimenze by mohla být mnohem zřetelnější.

Druhou podotázku pak představuje zajímavá sada propojených problémů spjatých s perspektivou *skutečně* víceúrovňové stranické soutěže, kdy by politické strany byly nuceny reálně propojit taktiku, strategii a vnitřní organizační schémata na lokální, regionální, národní (domácí) a evropské rovině. Byť zde existují určité potenciální předobrazy,¹⁰ je toto pole

výzkumu ještě nevyužit¹¹. Hlavním důvodem je ovšem velmi limitovaná reálná stranická soutěž na rovině institucí Evropské unie (srov. Mair 2000). Platí zde mírně provokativní tvrzení Stefana Bartoliniho (Bartolini 2005), podle něhož se Evropské unii víceméně podařilo vybudovat politické centrum, avšak bez náležitého rozvinutí politické struktury a bez náležité míry budování systému. Toto tvrzení má samozřejmě poměrně silné heuristicko-analytické implikace. Pokud by EU zůstala jen na úrovni budování centra bez budování systému a demokratických mechanismů produkujících loajalitu a umožňujících dostatečnou reprezentaci „hlasu“ (ve smyslu Hirschmannova chápání pojmu „voice“) evropských občanů, nemělo by smysl zkoumat ani evropskou stranickou politiku.

Kde je v tomto výčtu problémů skryt koncept výhody zaostalosti? Pokud předpokládáme transformaci např. konfliktních linií směrem od sociálně zakotvených k více fluidní politické perspektivě a pokud počítáme s postupným dotvářením víceúrovňové perspektivy evropských stranických soutěží, mohou mít opět nové členské země post-komunistického původu určitou komparativní výhodu. Konfliktní linie, které můžeme analyzovat v těchto zemích, mají výsostně politickou a strukturálně relativně proměnlivou povahu. Adaptace na toto prostředí je na jednu stranu obtížná, na stranu druhou umožňuje zvětšit prostor pro stranicko-politické manévrování. Strany post-komunistické Evropy by tak mohly být teoreticky lépe připraveny na nové výzvy multidimenzionality stranické soutěže i na nové konfliktní linie spojené tak či onak s tímto fenoménem. Nebo by, přinejmenším, mohla adaptace na tyto podmínky být méně nákladná z hlediska potřeb vnitřní transformace identit a mechanismů fungování těchto stran.

5. Závěr

Tento stručný příspěvek si nekladl za cíl nabízet odpovědi, ale spíše hledat otázky, které by měly být položeny v souvislosti s „post-rokkanovskou“ proměnou evropské politiky a s otevírající se (avšak ne zcela jasnou) perspektivou víceúrovňových stranických soutěží v evropských zemích. Byly identifikovány některé hlavní roviny spjaté s tímto fenoménem, kde by strany post-komunistické Evropy mohly využít určitou výhodu zaostalosti. Konkrétně se jedná o roviny vnitřního života stran, stranického systému a systému zprostředkování zájmů obecně.

Je však třeba mít na paměti, že koncept výhody zaostalosti je určitou metodologickou pomůckou, která může ovlivnit směr a podobu výzkumu. Nic méně, ale také nic více. V tomto smyslu musíme také vnímat poselství motta stojícího v záhlaví článku. Nejen pro historiky, ale také pro politology platí, že by měli věnovat patřičnou pozornost konkrétním jevům svého zkoumání. Koncepty jako je *advantage of backwardness* ovšem mohou přinést onu potřebnou „historickou lekcí“, onu potřebnou srovnávací perspektivu.

Poznámky:

1. Hirschman 1970: 334.
2. Pojem „post-rokkanovská politika“ lze chápat jako metaforu pro situaci, v níž už neplatí standardní předpoklady zkoumání strukturace politické komunity a stranického systému tak, jak je předpokládaly studie Steina Rokkana. Má se tím na mysli zejména uvolnění klasických sociálně založených konfliktních linií, uvolnění vazeb mezi tradičními skupinami voličů a jejich stranickou

reprezentací, více fluidní (volatilní) chování elektorátu, vznik nových stran, které se profilují na nových, spíše politických, konfliktních liniích, vstup nových aktérů do procesu zprostředkování zájmů atd. „Post-rokkanovský“ svět je jednoduše řečeno méně přehledný, což v oblasti stranické politiky a voličské mobilizace klade před politické strany nové výzvy, jimž mohou čelit např. posunem k modelu fungování strany kartelu nebo zvýšeným důrazem na aplikaci prvků politického marketingu, medializací a personalizací politiky a podobně. K aplikaci pojmu „post-rokkanovská“ politika na konkrétním příkladě rakouského stranického systému srov. Hloušek 2006.

3. Koncept kartelové strany tak, jak byl navržen Richardem Katzem a Peterem Mairem, je nicméně v této souvislosti třeba vnímat spíše jako jakýsi weberovský ideální typ. Řada jeho rysů odpovídá reálnému vývoji, avšak jiné momenty se nepotvrdily (srov. Kitschelt 2003: 95–97).
4. Symptomatický je např. způsob, jakým používá Herbert Kitschelt pojem *losers of the economic transformation*, který byl dlouho „vyhrazen“ jen pro základní zmapování sociální stratifikace post-komunistické Evropy (Kitschelt 2003: 98).
5. Pojem „transakční náklady“ je nutno chápat velmi široce jako veškeré náklady (materiální, ale zejména nemateriální), které musí politický aktér „investovat“ za účelem úspěšné adaptace na nové podmínky politického prostředí.
6. Různé typy zaostalosti se samozřejmě mohou vzájemně ovlivňovat či posilovat; srov. Janos 1989.
7. Specifický případ jdoucí proti Kitscheltovým předpokladům ovšem představuje Slovinsko. Jednalo se o zcela typický národně-akomodační komunistický režim, demokratická tranzice byla ve složitých podmínkách rozpadu SFRJ v jistém slova smyslu produktem jak reformu „shora“ (reformní úsilí uvnitř ZKS), tak tlaku „zdola“ (DEMOS) a výsledný produkt byl kompromisem. Přesto se Slovinsko přiklonilo v rámci svého politického systému jednoznačně k parlamentní demokracii s proporcčním volebním systémem (srov. např. Cabada 2005: 97 a n.).
8. To je nesporná výhoda, přihlédneme-li k systému politických stran. Rychlý rozvoj stranické politiky však paradoxně mohl vytvořit nové „transakční náklady“ pro jiné aktéry procesu zprostředkování zájmů – zájmové skupiny a sociální hnutí.
9. Tato myšlenka ostatně není nijak originální, s podobnou ideou vystoupil již na počátku 80. let Arend Lijphart (Lijphart 1990).
10. Například Švýcarsko se svou místní, kantonální a celostátní rovinou, v němž celostátní strany fungují jako federace stran kantonů a ty zase jako federace stranických organizací na místní úrovni; srov. Strmiska et al. 2005: 328.
11. Zajímavou metodologickou otázkou přitom je, jak by mohly být nápomocny koncepty vyvinuté pro výzkum fenoménu regionálních stranicko-politických pluralismů a jejich propojení s národní rovinou politické soutěže (srov. např. Strmiska 2005).

Literatura:

- Ágh, Attila. 1998. *The Politics of Central Europe*. London, Thousand Oaks, New Delhi: SAGE Publications.
- Bartolini, Stefano. 2005. *Restructuring Europe: Centre formation, system building and political structuring between the nation-state and the European Union*. Oxford: Oxford University Press.
- Bartolini, Stefano. 2000. *National cleavage structures and the integration issue dimension*. Paper presented at the Colloque – Science Po, L'intégration européenne: entre émergence institutionnelle et recomposition de l'Etat. Paris 26–27 mai 2000. (<http://www.ceri-sciences-po.org>), ověřeno k 22. květnu 2006.
- Bartolini, Stefano a Mair, Peter. 2001. „Challenges to Contemporary Political Parties.“ In: *Political Parties and Democracy*, Eds. Diamond, Larry and Gunther, Richard. Baltimore and London: The Johns Hopkins University Press, 327–343.
- Berend Iván T. 1986. „The historical evolution of Eastern Europe as a region.“ *International Organization* 40, č. 2, 329–346.

- Berend Iván T. a Ránki, György. 1974. *Economic Development in East-Central Europe in the 19th & 20th Centuries*. New York and London: Columbia University Press.
- Cabada, Ladislav. 2005. *Politický systém Slovinska*. Praha: SLON.
- Caramani, Daniele. 2005. „The Formation of National Party Systems in Europe: A Comparative-Historical Analysis.“ *Scandinavian Political Studies* 28, č. 4, 295–322.
- Coates, David. 2005. Ed. *Varieties of Capitalism, Varieties of Approaches*. Basingstoke: Palgrave.
- Falvey, Rod a Foster, Neil a Greenaway, David. 2005. *Relative Backwardness or Absorptive Capacity: How Does Knowledge Spill Over Across Borders?* The University of Nottingham Research Paper Series Globalisation, Productivity and Technology 2005/07.
- Fiala, Petr a Schubert, Klaus. 2000. *Moderní analýza politiky. Uvedení do teorií a metod policy analysis*. Brno: Barrister & Principal.
- Gershenkron, Alexander. 1966. *Economic Backwardness in Historical Perspective: A Book of Essays*. Cambridge: Belknap Press.
- Hirschman, Albert O. 1970. „The Search for Paradigms as a Hindrance to Understanding.“ *World Politics* 22, č. 3, 329–343.
- Hloušek, Vít. 2002. „Koncept konfliktních linií ve střední a jihovýchodní Evropě – tři roviny analýzy.“ *Středoevropské politické studie* IV, č. 2–3, <http://www.cepsr.cz>; ověřeno k 15. 5. 2006.
- Hloušek, Vít. 2006. „Limited role of electoral game rules: Austrian party system in „Post-Rokkanian“ settings.“ *Politics in Central Europe* 2, č. 1, (v tisku).
- Hloušek, Vít a Kopeček, Lubomír. 2004. *Konfliktní demokracie. Moderní masová politika ve střední Evropě*. Brno: IIPS.
- Hloušek, Vít a Kopeček, Lubomír. 2002. „Nástupnické komunistické strany a jejich typologizace.“ In: *Rudí a růžoví. Transformace komunistických stran*. Eds. Hloušek, Vít a Kopeček, Lubomír. Brno: IIPS, 10–39.
- Huntington, Samuel P. 1993. *The Third Wave: Democratization in the Late Twentieth Century*. Norman: University of Oklahoma Press.
- Janos, Andrew C. 1989. „The Politics of Backwardness in Continental Europe, 1780–1945.“ *World Politics* 41, č. 3, 325–358.
- Kaniok, Petr. 2005. „Měkký a tvrdý euroskepticismus: dva projevy téhož?“ *Politologický časopis* XII, č. 2, 152–163.
- Katz, Richard a Mair, Peter. 1995. „Changing Models of Party Organization and Party Democracy: The Emergence of the Cartel Party.“ *Party Politics* 1, č. 1, 5–28.
- Kitschelt, Herbert. 2001. „Divergent Paths of Postcommunist Democracies.“ In: *Political Parties and Democracy*. Eds. Diamond, Larry a Gunther, Richard. Baltimore and London: The Johns Hopkins University Press, 299–323.
- Kitschelt, Herbert. 1995. „Formation of Party Cleavages in Post-Communist Democracies.“ *Party Politics*, 1, č. 4, 447–472.
- Kitschelt, Herbert. 2003. „Landscapes of Political Interest Intermediation: Social Movements, Interest Groups, and Parties in the Early Twenty-First Century.“ In: *Social Movements and Democracy*. Ed. Ibarra, Pedro. Basingstoke and New York: Palgrave Macmillan, 81–103.
- Kitschelt, Herbert a Mansfeldova, Zdenka a Markowski, Radoslaw a Tóka, Gábor. 1999. *Post-Communist Party Systems. Competition, Representation, and Inter-Party Cooperation*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Kopeček, Lubomír. 2004. „Euroskeptici, europeanisté, euroentuziasté, eurofobové – jak s nimi pracovat?“ *Politologický časopis* XI, č. 3, 240–262.
- Kostecký, Tomáš. 2002. *Political Parties after Communism: Developments in East-Central Europe*. Washington, Baltimore and London: Woodrow Wilson Center Press, The Johns Hopkins University Press.
- Kriesi, Hanspeter. 2003. „The Transformation of the National Political Space in a Globalizing World.“ In: *Social Movements and Democracy*. Ed. Ibarra, Pedro. Basingstoke and New York: Palgrave Macmillan, 195–209.

- Lijphart, Arend. 1990. „Dimensions of Ideology in European Party Systems.“ In: *The West European Party Systems*. Ed. Mair, Peter. Oxford: Oxford University Press, 253–265.
- Mair, Peter. 2000. „The Limited Impact of Europe on National Party Systems.“ *West European Politics* 23, č. 4, 27–51.
- Popper, Karl R. 2000. *Bida historicismu*. Praha: Oikoymenh.
- Rokkan, Stein. 1999. *State Formation, Nation-Building, and Mass Politics in Europe: The Theory of Stein Rokkan* (edited by P. Flora, with S. Kuhnle and D. Urwin). Oxford: Oxford University Press.
- Rokkan, Stein. 1987. „The Centre-Periphery Polarity.“ In: *Centre-Periphery Structures in Europe*. Rokkan, Stein a Urwin, Derek a Aarebrot, Frank H. a Malaba, Pamela a Sande, Terje. Frankfurt and New York: Campus, 17–50.
- Schmitter, Philippe C. 2001. „Parties Are Not What They Once Were.“ In: *Political Parties and Democracy*. Eds. Diamond, Larry a Gunther, Richard. Baltimore and London: The Johns Hopkins University Press, 67–89.
- Schneider, Volker. 2003. „Akteurkonstellationen und Netzwerke in der Politikentwicklung.“ In: *Lehrbuch der Politikfeldanalyse*. Eds. Schubert, Klaus a Bandelow, Nils C. München, Wien: Oldenbourg, 107–146.
- Strmilián, Maxmilián. 2005. *Regionální strany, stranické systémy a teritoriálně-politický pluralismus. Pojetí a typologie evropských regionálních stran a regionálních stranických soustav*. Brno: Mgr. Anton Pasienska – AP.
- Strmiska, Maxmilián a Hloušek, Vít a Kopeček, Lubomír a Chytilek, Roman. 2005. *Politické strany moderní Evropy. Analýza stranicko-politických systémů*. Praha: Portál.
- Thelen, Kathleen. 2003. „How Institutions Evolve: Insights from Comparative Historical Analysis.“ In: *Comparative Historical Analysis in the Social Sciences*. Eds. Mahoney, James; Rueschemeyer, Dietrich. Cambridge: Cambridge University Press, 208–240.
- Topolski, Jerzy. 1996. „The concept of decline in history and in economic history.“ In: *Criteria and Indicators of Backwardness: Essays on uneven development in European history*. Eds. Hroch, Miroslav a Klusáková, Luďa. Praha: FF UK, 61–75.
- Wallerstein, Immanuel. 2004. *World-Systems Analysis: An Introduction*. Durham: Duke University Press.
- Wandycz, Piotr S. 1998. *Cena svobody. Střední Evropa v dějinách od středověku do současnosti*. Praha: Academia.
- Zakaria, Fareed. 2004. *Budoucnost svobody*. Praha: Academia.
- Zakaria, Fareed. 1997. „The Rise of Illiberal Democracy.“ *Foreign Affairs* 76, č. 6, 22–43.